

Behoeftte aan een off-off-Broadway

Het broedplaatsenbeleid in de praktijk

Amsterdam verliest in hoog tempo betaalbare woon-werkpanden en onderdak voor kunstenaars en startende bedrijven. Na protesten van bewoners en gebruikers van woon-werkpanden heeft de gemeente de projectgroep broedplaatsen ingesteld om daar verandering in te brengen. Een stedelijke overheid die betaalbare atelier- en werkruimte ontwikkelt verdient waardering. Maar kan diezelfde overheid ook spontane en creatieve vrijplaatsen realiseren die tot nu toe alleen tot stand kwamen onder een strijdbare kraakcultuur?

HEIN DE HAAN

Demonstratie voor vrijplaatsen in Amsterdam. Het Paard van Troje vaart demonstratief richting stadhuis. (Foto Hein de Haan)

Amsterdam beschikte tot voor kort over een redelijk aanbod van betaalbare werkruimten voor kleine (startende) bedrijven en kunstenaars. De 'onderstukken' in de negentiende-eeuwse gordel en de door het vertrek van bedrijven uit de stad leegstaande panden zijn daar bekende voorbeelden van. De vraag naar deze ruimten is groot. De verschillende kunstopleidingen alleen al leveren elk jaar weer een nieuwe generatie af, die zich bij voorkeur in de stad vestigt vanwege het gunstige culturele klimaat. Naast het stedelijke 'Broadway' is er in Amsterdam altijd behoefte aan een 'off-off-Broadway' in de vorm van ruimten voor het experimenteren met muziek, dans en theater, voor allerlei soorten ateliers en voor werkplaatsen voor bijvoorbeeld decorbouw.

Een aantal bekende kraakpanden in de stad heeft een eigen leefwijze ontwikkeld op het gebied van samen wonen en werken. Startende bedrijven maken graag gebruik van betaalbare vierkante meters om de kosten in de startperiode te kunnen drukken. Culturele en maatschappelijke instellingen (zoals kunstenaarsinitiatief W139) kiezen soms bewust om te opereren in een marginaal gebied. Samen vormen deze activiteiten in bestaande gebouwen een stedelijke kwaliteit met positieve gevolgen voor kunst, cultuur en kleinschalige bedrijvigheid. Dit werkt echter alleen zolang er betaalbare huisvesting beschikbaar is.

In het verleden beschikten kunstenaars over een wettelijke regeling, die behalve de aankoop van kunstwerken door de overheid ook voorzag in subsidie voor het huren

van atelierruimte. Bij het wegvallen van deze regeling kozen veel kunstenaars die op zoek waren naar woon- en werkruimte voor kraken. In het oostelijk havengebied was dit bijvoorbeeld te zien bij panden aan de Levantkade, het SHB-gebouw, de voormalige KNSM-kantine Edelweis, de Oceaan en Het Einde van de Wereld.

Ook Wilhelmina, Vrieshuis Amerika, het Veem en de beide Silo-panden bevatten, naast galeries, werkplaatsen en oefenruimten, veel ateliers. In een aantal panden werd ook gewoond om de kosten van een woning elders te vermijden. Dit leverde woon-werkpanden op met een eigen subcultuur, die zich niet alleen kenmerkte door betaalbaar wonen en werken, maar door een bepaalde manier van leven.

Kunstenaars in het wild

In eerste instantie werden de panden niet ontruimd. Ze vulden de leegte op tussen het vertrek van rederijen en bedrijven uit het havengebied en de uitvoering van de nieuwbouwplannen. Ook de gemeente kende het gebrek aan atelier- en woonruimte voor kunstenaars en startende ondernemers en gedoogde de panden. In een aantal gevallen werden (tijdelijke) huurcontracten afgesloten met het Gemeentelijk Grondbedrijf. Bij de gemeente overheerste in eerste instantie wel de gedachte dat dit voor de korte termijn een goede, maar tijdelijke oplossing was. Zodra de definitieve plannen zouden zijn uitgevoerd, konden de nieuwe gebruikers doorschuiven naar andere leegstaande panden, zo was de gedachte.

In de jaren negentig verdween op grote schaal betaalbaar onderdak (soms gehuurd, soms gekraakt) in Amsterdam. Het stadsvernieuwingsproces in de binnenstad, in de negentiende-eeuwse wijken en later in de gordel uit de jaren twintig en dertig bracht veel hogere huren voor wonen en werken met zich mee. Bij de verandering van de havengebieden in stedelijke woonwijken werd dit effect nog versterkt door de enorme stijging van de huizenprijzen. Grond en gebouwen werden steeds kostbaarder en de margegebieden verdwenen grotendeels uit de stad. De markt regeert.

Bij de ontwikkeling van het KNSM-eiland in het oostelijk havengebied viel de schade nog mee. Een aantal panden

roerde zich tijdens de stedenbouwkundige planvorming in de stadspolitiek en wist vaak na jarenlange actie te overleven. Sommige groepen slaagden daar op eigen kracht in door een erfpachtcontract te sluiten (Edelweis), anderen slaagden daarin langs de weg van legalisering onder het beheer van een woningbouwvereniging (de panden aan de Levantkade). Legaliseren in de sociale woningbouw betekende overigens minder zeggenschap en een hogere huur, dus dit was zeker geen pijnloos proces. Aan de Levantkade kon door een doelgericht woningontwerp een aantrekkelijk aanbod worden gedaan: atelier- en woonruimte samen voor een huur waarvoor individuele huursubsidie geldt.

Een bijzonder voorbeeld is de ontwikkeling van Loods 6. Hier werd eenvoudige betaalbare atelierruimte in hetzelfde gebouw gemengd met duurdere en beter uitgeruste kantoorruimte. Samen zorgden deze twee vormen voor een sluitende exploitatie, waarbinnen zelfs het Open Haven Museum (een gelegaliseerd kraakinitiatief) kon overleven. Het huidige KNSM-eiland ontleent een groot deel van zijn kwaliteit aan de op deze manier ontstane gemengde samenstelling, waar 'een yuppenkindje nog eens een kunstenaar in het wild kan zien lopen'.

Amsterdam voor wie het kan betalen

Elders gaat het ronduit slecht. Op het Java-eiland overleefde alleen het SHB-gebouw (gelegaliseerd in de sociale woningbouw), wat het eiland veroorzaakte tot programmatische homogeniteit (alleen wonen) achter cosmetische variatie (elke 25 meter een andere architect).

Langs de IJ-oeveren verdween een aantal belangrijke panden. Het Vrieshuis Amerika is gesloopt, de Silo-gebouwen zijn ontruimd om verbouwd te worden voor een andere doelgroep, de Douaneloods op het Westerdokseiland (met zijn prachtige groene oever) wordt binnenkort gesloopt voor een nieuwe wijk. De Kalenderpanden zijn onlangs met een complete veldslag ontruimd omdat het contract met de ontwikkelaar de gemeente geen kans meer bood het beleid nog bij te stellen.

Het gaat niet om wet, markt of noodlot, maar om de politieke vragen voor wie de stad is bedoeld, voor wie er wordt gebouwd en wie er in Amsterdam een

kans krijgt. Het antwoord lijkt in deze periode in sociaal-democratisch Amsterdam te zijn: voor wie het kan betalen. Een mooi voorbeeld van deze stelling vormde de argumentatie tegenover de raadscommissie voor ruimtelijke ordening en grondzaken rond de sloop van Vrieshuis Amerika. De directeur van het gemeentelijk grondbedrijf gaf toe dat het wel of niet slopen van het gebouw financieel niet uitmaakt, maar dat de in zijn ogen negatieve uitstraling van het gebouw de waarde van het omringende onroerend goed zou doen dalen. De verdedigers van het Vrieshuis (waaronder ondergetekende) stelden daar tegenover dat een cultuurgebouw juist een aantrekkelijke verlevendiging en daarmee een meerwaarde voor de Oostelijke Handelskade inhoudt. Het enorme potentieel van het Vrieshuis, waar bijvoorbeeld eenvoudig een grote concertzaal bovenop gebouwd zou kunnen worden, bleef door gebrek aan voorstellingsvermogen buiten de discussie. Men beoordeelde slechts het (overigens waardevolle) bestaande gebruik. In diezelfde vergadering werd gelukkig ook positief beslist: pakhuis Wilhelmina mocht blijven en kreeg een groot bedrag om te worden verbouwd tot betaalbare werk- en atelierruimten.

Wel werken, niet wonen

Omdat in Amsterdam na de ontwikkeling van allerlei grootschalige projecten vrijwel geen margegebieden met ongebruikte gebouwen meer overbleven, verdwenen de mogelijkheden om na een ontruiming door te schuiven of om een nieuw pand op te starten. De nood liep zo hoog op dat individuele kunstenaars, groepen en instellingen naar Rotterdam verhuisden. Daar werden ze warm ontvangen met prijzen voor ruimten van rond de 50 gulden per vierkante meter per jaar.

Op 14 december 1998 organiseerde Eva de Klerk van het Gilde van Werkgebouwen langs het IJ een hoorzitting voor de raadscommissie van ruimtelijke ordening en grondzaken, waarbij bewoners en gebruikers van ruim dertig panden het woord kregen. Dit maakte grote indruk op de aanwezige raadsleden. Het besef dat de Amsterdamse creatieve subcultuur een belangrijke bijdrage levert aan de kwaliteit van de stad en dat betaalbare woon- en werkruimten een voorwaarde zijn om deze cultuur te laten bloeien, overtuigde het stadsbe-

stuur dat er iets moet gebeuren.

De projectgroep Broedplaats Amsterdam werd ingesteld, met een budget van 35 miljoen gulden in het eerste en daarna zes miljoen gulden per jaar. Deze financiering was mogelijk om het gemeentelijk grondbedrijf, na jarenlang verlies te hebben geleden, zeer winstgevend was geworden, onder andere als gevolg van de fors gestegen prijzen op de vastgoedmarkt, maar ook door stadsvernieuwingsprojecten waarvoor voormalige vrijplaatsen juist het slaan offer van werden.

De projectgroep kreeg de opdracht om in drie tot vier jaar tweeduizend betaalbare werkruimten op te leveren. De projectgroep werd gesteund door een klankbordgroep met vertegenwoordigers van organisaties en deskundigen uit het veld. Een toewijzingscommissie werd benoemd om de toewijzing van groepen te regelen. De toewijzing van individuele werkruimten kon via de reeds bestaande stichting lopen.

Voorjaar 2001 waren er drie projecten gerealiseerd, bestond over vijf projecten overeenstemming en waren zeven projecten in voorbereiding. Een belangrijk groot project is Kinetisch Noord, een kunstenaarsinitiatief dat via een publieke vraag de dertigduizend vierkante meter grote Vervakohal op de voormalige KNSM-scheepswerf in Amsterdam mag gaan invullen met culturele en kleinschalige bedrijvigheid. Een ander broedplaatsgebouw voor wonen en werken is de voormalige technische school aan de Plantage Doklaan, die ook een centrale plek in de stad ligt. Voor projecten voorzien in werk- of atelierruimte, maar niet in combinatie met wonen.

Ambtenaren en autonomie

Een minder goede kant van de projecten is dat de ruimten slechts voor beperkt gebruik zijn toegewezen. Dat maakt het voor de bewoners of gebruikers niet aantrekkelijk om zelf veranderingen en kosten in hun woon- of werkruimte te steken. Ook de sociale samenhang van het gebouw komt in een te korte periode nauwelijks van de grond. Aan de andere kant is de nood zo hoog dat de beetjes helpen, dus compleet afzijdig tijdelijk gebruik is ook geen optie. Bij de Don Boscoschool aan de Plantage weg loopt op dit moment een actieve campagne om het gebruik te verlengen. Over het algemeen laat de medewerking van de